

SANATTAN ZİHNİYETE: KÂFİRİN DİKTİĞİ BİNA MUHKEM OLUR

From Art To Mentality:

The Building That The Unbeliever Makes Becomes Solid

*Dâ'im harâbelik yaraşur kalb-i mü'mine
Beytüñ binâsı muhkem olur olsa kâfirî*

Nevî

Yaşar AYDEMİR*

Özet

Sanat adına ortaya konan eser, içinde yaşadığı toplumdaki ve toplumun değer yargılarından bağımsız değildir. Topluma yön veren inanç ve alışkanlıklar sanatçıyı da yönlendirir.

Yazımızda toplumda kabul gören "Kâfirin yaptığı sağlam olur." anlayışının edebiyata yansımaları ve buradan hareketle bir zihniyet analizi denemesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zihniyet, medeniyet, muhkem, kâfir.

Abstract

A piece of art can not be independent from the society or its values. Beliefs and habits that leads the society also leads the artist.

In this article the reflection of the common saying "The one that the unbeliever makes becomes strong" on literature is examined. From this point of view an analysis of a mentality is done.

Keywords: Mentality, civilization, sturdy, infidel

GİRİŞ

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, aydemir@gazi.edu.tr

İnsan toplumsal bir varlıktır. İçinde yaşadığı toplumun değer yargıları, coğrafyası, iklimi onu şekillendirir. Ana hatlarıyla aynı toplumun bireyleri olaylar karşısında benzer davranışlar gösterir. Birbirinin aksi davranışlar gösterebilirler bile ortaya koyuş biçimleri; tepkisellik, keskinlik veya itidalleri birbirlerine benzer olur. Bu tek tek bireylere sinmiş olan toplumun ruhudur.

Bir arada yaşama iradesi gösteren bireylerin oluşturduğu topluluğun hayattaki icraatları; birbirleriyle olan ilişkileri, düşünceleri, sanat eserleri, başka toplumların ürünleriyle karşılaştırıldığında kendine özgü olduğunu hissettirecek ayırıcı özellikler taşır. Bu özellikler toplumun karakteristik özellikleri haline gelmiş düşünüş ve davranış biçimlerinin sonucudur. Sanat eserleri de bundan bağımsız değildir. Mimaride olduğu kadar edebiyatta, musikide de aynı ayırıcı özellikler karşımıza çıkar.

1.1. Edebiyat

Bütün sanatlar gibi edebiyatın varlığı insana, insanların ortak yaşantılarına; değerler bütününe ve paylaşımına dayanır. Edebî ürünlerin ortaya konması, paylaşılması ve okuyucuda karşılık bulması, onda estetik bir zevk hâlinde algılanması, ortak göndermelerle mümkündür. Yazar veya şair ile okuyucunun zihinsel arka planları örtüşmüyor, yazarın veya şairin göndermeleri okuyucuda karşılık bulmuyorsa yazar ile okuyucunun beslendiği kaynaklar ve estetik algılar farklılaşmış demektir. Sanatın, özelde edebiyatın gücü içinde yaşanan toplumun bir değerler manzumesi etrafında oluşturdukları uygarlıklarına, medeniyetlerinin tarihte bıraktıkları ize bağlıdır.

1.2. Zihniyet-medeniyet

Bir toplumun zihniyetini belirleyen temel unsurlar o toplumun inanış ve alışkanlıklarının bütünüdür. İnanış ve alışkanlıkların yönlendirmesiyle oluşan ortaklık, değer yargıları, toplumun dünya görüşünü belirler. Kendi içinde tutarlı bir dünya görüşü etrafında birleşen toplumlar tarih sahnesinde uzun süreli kalır ve etkin olurlar. İşte biz bu birlikteliğe medeniyet diyoruz.

Medeniyet insanı, evreni; içinde bulunduğu âlemi, insan ve insan dışındaki canlı, cansız bütün varlıkları anlamlı bir biçimde yorumlayan yüksek bir tefekkür gerektirir. Bu tefekkürün arkasında kendi içinde tutarlı bir değerler bütünü vardır ki bu genellikle dindir. Dinin yanında uzun süre birlikte yaşamayı başarabilmiş, toplumun ruhuna sinen, karakteristik özelliği

haline gelen, o topluluğun milliyetlerinden getirdikleri birtakım davranış biçimleri, alışkanlıkları da vardır. Bu, İbni Haldun'un tabiriyle asabiyedir.

Din, bireysel ve toplumsal yanı bulunan, fikir ve uygulama açısından sistemleşmiş, inananlara yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir yapıdır. Bu yapı, birtakım değerler koyar ve yaşam tarzı önerir (Aydın 2002: 6). Tarihte din, her zaman insanın davranış biçimini düzenleyici, değer ölçülerini belirleyici olmuş; aile bağlarından yakın uzak toplum katmanlarına, siyasete, ekonomik yapıya, bilim anlayışına, bilgi kaynağına, sanat anlayışına; hâsılı hayatın bütün alanlarına damgasını vurmuş; kiminde başarılı kiminde başarısız olmuş; fakat düzenleyici olmak iddiası ile daima devreye girmiştir (Ülgener 1981: 14)

Din, tabiatında barındırdığı “kutsallık” ile ona tabi olanların gündelik hayatlarına; insan-insan, insan-doğa, insan-eşya vs. ilişkilerine kadar hayatlarının her aşamasına tesir eder. Toplum tarafından kabul edilen dinin teori düzeyinde öğretimi ve kendi pratiğini oluşturması zaman aldığı gibi toplumdan topluma da birtakım farklılıklar gösterir. Bu farklılık, dinin sosyokültürel çevreyi etkilemesi gibi sosyokültürel çevrenin de din anlayışını etkilemesinden kaynaklanır (Zuckerman 2006: 154). İnsanların bir dini kabullerinden önceki yaşantıları, çevreleri, yaşadıkları coğrafi alanlar, dinin esasları aynı kalmakla birlikte farklı uygulamalarını beraberinde getirir. Bu farklılık zamanla derinleşir ve kendine özgülüğünden söz ettirir. Türklerin Müslüman oluşunun Semerkant ve Buhara merkezli tasavvuf kanalıyla gerçekleşmesinin doğurduğu ayrıcalık gibi.

Medeniyetin temelini oluşturan ikinci güçlü unsur, milletin kendi yapısına has özellikleridir. Bu özelliklerin içerisine milletin içinde yaşadığı coğrafyanın ve bu coğrafya üzerinde kendilerinden önce yaşamış toplumların etkileri de dâhildir. Bu özellikler çok uzun bir süre, toplumu harekete geçiren, dinamik tutan ve diğer kavimlerden ayıran taraflardır. Türklerin savaşçı ruhu, Arnavutların konuşkan oluşları, Romanların Anadolu'dan Balkanlara kadar benzer ayırıcı özellikler göstermeleri, Japonların onurlarına düşkün oluşları; zedelendiğini düşündükleri yerde kendi canlarına kıymaktan çekinmedikleri gibi. Kavimlerin bu özelliklerinin sürekliliğinde, oluşturdukları geleneğin etkisinin ilk sırada geldiğini söylemek mümkündür.

1.3. Zihniyet (Din+Milliyet=Medeniyet) -Sanat İlişkisi

Sanat, içinde doğduğu toplumun inançlarını; değer yargılarını, mitolojisini, günlük hayatını; tabiat ve evren görüşünü yansıtır ve onları

malzeme olarak kullanır. Selçuklu mimarîsi, İslam öncesi avcı kültürü+Budist kültür+Tasavvufun Anadolu'daki İslam yorumu şeklinde formüle edilebilir (Mülayim 1999: 7). Resim ve tezhip sanatlarındaki figürler Orta Asya geleneğinden, geometrik unsurlar İslam'dan ve bitkisel motifler ise yerel kaynaktan gelir (Mülayim 1999: 33; Okuyucu 2004: 219). Aynı yapıya kısmen Dede Korkut hikâyelerinde de rastlanır (Okuyucu 2004: 19).

Osmanlı mimarisindeki camilerde küçük kubbelerin merkezdeki ana kubbenin etrafında yer almasının Osmanlı'nın genişleme siyasetiyle (Mülayim 1999: 182), sivil eserlerde dayanıksız malzemenin, dinî olanlarda ise taş ve mermerin tercih edilmesinin insanın geçiciliği ve bakî olanın Allah olduğu düşüncesiyle (Ayvazoğlu 1989: 113-14) izahı mümkündür.

Batı uygarlığı "hümanizma" anlayışının bir sonucu olarak insanı önceller ve sanatta onu ön plana çıkarır. "İslam sanatlarının aksine Avrupa sanatı değer sıralamasında insan imgesini -heykel ve resim- başa alır. Mimari ve dekoratif unsurlar daha aşağıdadır (Burckhardt 1989: 200). Bunun sebeplerinden birisi "Hz. İsa'nın şahsında ilahî cisimleşmenin gerçekleştiğine, Allah'ın Mesih görüntüsünde zuhur ettiğine inanılması" (Burckhardt 1989: 218) ise, diğeri de hümanizma anlayışının bir sonucu olarak insanın yeryüzündeki egemenlik alanını genişletme isteğidir. Çünkü Batı kültürü yeryüzünde Tanrı'nın iradesini İslam kültürüne göre daha sınırlı tutmak; kendi hâkimiyet alanını genişletmek arzusundadır; o tabiata hâkimdir (Aydemir 2007: 75). Bacon tarafından "Bilgi güçtür bilmek müktedir olmaktır" şeklinde formüleştiren bilgi tarzı (Russell 1983: 523; Yıldırım 1985: 252) Batılı insanın eşyaya hâkimiyetini ifade eder. Müslüman sanatçı bu âleme yönelik tasarruflarında kendisini Batılı meslektaşlarının aksi istikametinde konumlandırır (Aydemir 2007: 75). Burckhardt, arabesk ve İslam tezyinatını değerlendirirken "*Arabesk resmin karşılığı değil reddidir. Zihin bu süslemede ben diyen herhangi bir biçime takılmaz.*" (Burckhardt 1989: 247; Okuyucu 2004: 111) tespitinde bulunur. Müslüman sanatçının "ben"inin ön plana çıkmaması onu "*daima soyuta yöneltmiş, tabiattan aldıklarını adeta tabiatsızlaştırmıştır*" (Okuyucu 2004: 92).

Zihniyet-sanat ilişkisindeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sadece bu örnekler bile zihniyet-sanat ilişkisinin ne kadar iç içe olduğunun göstergesidir (Geniş örnek için bkz. Aydemir 2007; 2010).

II. Sanata Yansıyan Zihniyetin İzdüşümü: Kâfirî Binâ Muhkem Olur

Müslüman toplumlarda dünyevileşme, dünyaya olduğundan daha fazla değer verme, âhireti hesaba katmama, değerler bütünü açısından hoş karşılanmamıştır. Âlemde baki kalacak olan sadece Allah'tır. Onun dışındaki her şey bir gün yok olacak ve insanoğlu yaptığından hesaba çekilecektir. Öyleyse kendisini sıkı sıkıya dünyaya bağlayacak şeylerden uzak durmalıdır. Türklerin din olarak İslâm'ı kabullerinden itibaren etkin bir misyon üstlenen tasavvuf ve tarikatlar onların din algılarını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Tabiatında bulunan mistik yapı nedeniyle dünyayı hepten küçümseyip ondan el etek çekmişlerdir. Tıpkı Nesimî'nin "Dünyaya arka verirler; mala mülke, devlete dayanırlar. Ama onun da bekası yoktur; muhkem değildir" dediği gibi:

*Dünyaya arka virürler mülk ü mâl ü devlete
Bî-bekâ bünyâdı yohdur ol dahı muhkem degül / Nesimî G. 229/6*

Nesimî bu konuda yalnız değildir. Şeyhî de aynı kanaattedir. Devlet evi duvarı yaslanılacak bir yer değildir; çünkü bu yapının esası sağlam değildir:

*Devlet evi dîvârına yastanmayıgör kim
Muhkem değil ey şâh bu bünyâdın esâsı / Şeyhî K. 6/5*

Toplumda yaygınlık kazanan bu zihniyetin sonucunda insanların barındıkları yerler genellikle dayanıksız malzemedan yapılmış, ahşap ve toprağa yakın yapılar tercih edilmiştir. Ancak vakıf eserleri ve dinî mekânlarda daha sağlam malzeme kullanılmıştır. Türk toplumunda bu anlayışın kabul görmesinde din ve tasavvufî anlayış kadar yaşadıkları göçebe kültürünün de etkisi olmalıdır. Bunların etki derecelerini belirlemek ise hayli zordur. Aşağıya alınan beyitler bu anlayışın vesikası gibidir:

Klasik kültürde sevgilinin zülfü siyah değil simsiyahtır. Zülûf, sevgilinin ay veya güneş gibi olan yüzünü örtünce hakikatin yüzünü örtmüş olur. Bundan dolayı da kâfir olarak tasavvur edilir. Âşığın sevgilinin zülfüne duyduğu hevesini gönlünden söküp atmak mümkün değildir. Öyleyse taş kalpli sevgilinin zülfünün hayali âşığın sinesinde gitmez. Tıpkı kâfirin yaptığı bina gibi sağlamdır:

*Gide mi ey seng-dil zülfüñ hayâli sînedin
Çün bilürsin muhkem olur kâfir itdügi bînâ / Necatî G. 1/4*

Necatî Beyin diğer beyti de zülf-kâfir ve muhkemlik ilişkisi üzerinedir. Sevgilinin zülfü kâfirlerin yaptığı gibi sağlam iş yapınca onun sevgisini gönülden söküp atmak da mümkün değildir:

*Uralı zülfî kâfirî bünyâd
Sevgüsü dilde katı muhkemdür / Necatî G. 66/5*

XVI. yüzyılda yaşamış olan Nevî, döneminin hayat felsefesini özetlemiş gibidir. Müminin kalbine her zaman harabelik yaraşır. Eğer evi kâfirler yaparsa evin binası muhkem olur:

*Dâim harâbelik yaraşur kalb-i mü'mine
Beytüñ binâsı muhkem olur olsa kâfirî / Nevî Kt. LVI/6*

Malzemesi sağlam yapılar uzun süre ayakta kalır. Dert ve gam evine yapılan kâfirî binanın yıkımı da zordur. Ancak dağ kazıcıları yıkabilir:

*Hâne-i derd ü gama kâfirî bünyâd urdı
Kühken yıksa ne gam tarh-ı binâsın bedenüñ / Nevî G. 253/4*

"Düşmanın cismi kâfirî bir bina idi; lâkin ne kadar sağlam olursa olsun âh topu onu yerle bir etti." Beyitte her ne kadar ah topu karşısında kâfirî bina dayanamadı dense de anlatılmak istenen düşünce kâfirin muhkem yapısından güç almaktadır:

*Bir kâfirî binâ idi cism- i 'adû velî
Hoş yıkdı top-ı âh anı ey hüsun serveri / Sunî G. 214/7*

Gönülde yer eden gam kalesi kâfirin diktiği bir binadır. Sevinç ordusunun zafere ulaşması mümkün görünmemektedir:

*Yâ Rab cünûd-ı şâdî nice zafer bula kim
Gam kal'ası gönülde bir kâfirî binâdur /Behiştî(Mecmua)*

SONUÇ

Toplumda kendisine yer bulan her anlayış sanata, özelde edebiyata yansır. Bu eserlerden hareketle tarih, ilahiyat, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlara ait çıkarımlarda bulunmak yanlış bir davranış olmasa gerektir. Toplum hayatında egemen olan anlayışlar bireyin refleksleri halinde hayata yansır. Her bir davranış düşünülerek veya hesabı yapılarak gerçekleşmez. Herhangi bir konudaki yerleşmiş anlayışın kaynağını da her zaman doğru tespit mümkün değildir.

Osmanlı medeniyetinin zihniyet dünyasında genellikle dinî yapılar ve vakıf eserlerinin yapımında sağlam malzeme kullanılmış ve yapımına özen gösterilmiştir. Aynı özenin diğer yapılarda gösterildiğini söylemek zordur. Kâfirin yaptığı binanın muhkem olması meselesinin şairler tarafından da tespiti umumî kanaati göstermesi açısından önemlidir. Tersten bakıldığında Müslümanların inşa ettiği binaların en azından kâfir olarak ifade edilen insanların yaptığı binalar kadar sağlam olmadığı ortadadır. Bu anlayışın toplumun zihniyet dünyasını oluşturan unsurlardan hangisinden geldiğini kesin olarak tespit de hayli güç görünmektedir.

Kâfirî binanın muhkemliği meselesini bugünün değer yargılarıyla mahkûm etmek de yanlışır kanaatindeyiz. Bizim yazımız bunun yanlışlığı veya doğruluğundan ziyade bir tespite dayanmaktadır. Biz bugünden farklı olarak atalarımızın ahşaptan ve tek kattan yana tercih yaptıklarını, bizim taş, tuğla ve çok katlı beton binaları tercih ettiğimizi görebiliyoruz. Onlar toprağa yakın ve başka varlıkların hukukunu gözetirken bizim daha fazla kazanma hırsıyla onlara yaşam hakkı bile tanımadığımızı da görüyoruz.

KAYNAKÇA:

- Ayan, Hüseyin (2002). *Nesimi Divanı*, Ankara.
- Aydemir, Yaşar (2007). "Edebiyat-Medeniyet İlişkisi ve Bu İlişkinin Divan Şairinin Sevgili Tipine Yansıması", *Prof. Dr. Abdulkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu 12-13 Nisan 2007 Bildiriler Kitabı*, İstanbul, s.73-88
- Aydemir, Yaşar (2010). "Edebiyat Medeniyet İlişkisi –Toplumun Zihniyet Dünyasının Edebiyata Yansıması" *İmaret*, S. 3, s.116-124.
- Aydın, Mehmet (2002). *Din Felsefesi*, İzmir.
- Ayvazoğlu, Beşir (1989). *İslâm Estetiği ve İnsan*, İstanbul.
- Babinger, F (1996). "Anadoluda İslamiyet, İslam Tedkikatının Yeni Yolları", *Anadolu'da İslâmiyet*, Çev. Ragıp Hulusi, Yayına hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul.
- Burckhardt, Titus (1989). *Aklın Aynası*, Çev. Volkan Ersoy, İstanbul.
- İsen, Mustafa- Cemal Kurnaz (1990). *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara. *Mecmua Yz. A. 7301*.
- Mülayim, Selçuk (1999). *Değişimin Tanıkları, Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, İstanbul.
- Necâtî Beg Divanı* (1992). Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara.
- Okuyucu, Cihan (2004). *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul.
- Russell, Bertrand (1983). *Batı Felsefesi Tarihi*, Çev. Muammer Sencer, İstanbul.

- Tulum, Mertol-M. Ali Tanyeri (1977). *Nevî Dîvânı*, İstanbul.
- Ülgener, Sabri F (1981). *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, İstanbul.
- Yakar, Halil İbrahim (2002). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlili*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Yıldırım, Cemal (1985). *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Zuckerman, Phil (2006). *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. İhsan Çapçioğlu-Halil Aydınalp, Ankara.